

תחמושת תלמודית

המילים פגז, פצצה ומוקש נשמעות לנו מודרניות מאוד, אולם שורשיהן קדומים. דרך פתלתלה במיוחד עברה המילה "פגז" עד שהיא הגיעה למשמעותה המודרנית

פגז

פגז הוא המילה הקשה ביותר לפענוח מכל מונחי המלחמה. אין בעברית מילה כזאת, ואין שורש כזה - גם לא בשפות שמיות אחרות. המילה הזאת מופיעה רק פעם אחת - בתרגום יונתן¹ (הכתוב בארמית) ליחזקאל כ, ט: "וּמַחִי קָבֵלוּ יִתֵּן בְּחִמּוֹתָיִךְ, וּמִגְדֵּלְתֶיךָ יִתֵּץ בְּחֶרֶב בּוֹתִי". הפרק הזה ושני הפרקים שאחריו הם נבואת זעם על צור. את המילים "וּמַחִי קָבֵלוּ" מפרש רד"ק² "פירשו בו שהוא כלי שמשליכים בו אבנים בחומה לנתצה". ומילולית: "מחי" פירושו "מכה" כמו בניב "במחי יד" ו"קבלו" פירושו נגדו, מולו, כמו בביטוי "קבל עם". את הביטוי "וּמַחִי קָבֵלוּ" מתרגם יונתן (כאמור, לארמית) "ומחת פגוזוהי". במילה היחידאית הזאת - "פגוזוהי" - רואים גרסה של המילה

פגז, שכן יש גרסאות של תרגום יונתן שבהן הפירוש לביטוי "וּמַחִי קָבֵלוּ" הוא "ומחת פגושוהי". המילה "פגז" נמצאת במסכת כלים של המשנה, פרק טז, משנה ח. באותה המשנה מובאת רשימה של תיקים טמאים ובהם תיק שנקרא "בית הפגושות". מפרשים רבים אומרים שהפירוש של המילה "פגז" הוא חץ בשל הרצף המופיע במסכת כלים "בית החיצים, בית הפגושות". מכאן שמשמעות הביטוי "בית הפגושות" היא אשפה לנשיאת חיצים, ומשמעות המילה "פגוזוהי" היא חיצים. לדעת פרשנים אחדים משמעות המילה "פגוזוהי" היא אבנים. כך מפרש גם בן יהודה במילונו והוא מביא גם את המילה הארמית (בגרסתה הסורית) "פגזא" שמשמעותה היא אבן קלע.

הרמב"ם בפירושו למשנה כותב "בית הפגוזות" ולא "בית הפגושות", משום שכך היה כתוב בגרסת המשנה שהייתה מונחת לפניו. זוהי גם הגרסה של בעלי התוספות³. לכן המילה "פגז" מופיעה במילון בן יהודה ובדברי ההסבר שלו מצוטט גם הרמב"ם.

בעברית פוגשים לראשונה את המילה בשימוש דומה לזה שקיים היום במאה ה-11 בכתב יד של פיוט מדרום צרפת שנקרא "יוצר לשבת חנוכה" שאותו כתב הפייטן יוסף בן שלמה מקרקסונה: "פגוזיך יתצו העיר כפחך (כלי חרס)". גם כאן המשמעות היא אבני קלע.

ראובן סיון כתב בשנת תשכ"ו (1966) בחוברת "לשון בתחייתה": "בשעה שירו תותחי האויב לתוך ירושלים העברית הנצורה (1948), העלו חכמי העיר את

מגזר נוטרדם בירושלים שנפגע בהפגזות הלגיון הירדני, 1948 | בשעה שירו תותחי האויב לתוך ירושלים העברית הנצורה (1948), העלו חכמי העיר את המלה 'פגז' מן הארמית - שם בעיקר פגוז בהוראת אבן קלע - וכן את המילה 'הפגזה' לעניין הרעשה בפגזים

לשון המלחמה

במאמר שכתב נחום סוקולוב ב"הצפירה" ב-24 בנובמבר 1904 על המערכה בפורט ארתור (בין רוסיה ליפן) הוא משתמש במילה "פצצה" במשמעות של מוקש. בהערת שוליים הוא מסביר: "פצצה - מינע (מוקש) על פי קביעתו של בן יהודה".

בהערה בשולי מילון בן יהודה כותב ב-1941 (השנה שבה יצא לאור הכרך הזה) עורך הכרך שבו מופיעה האות פ"א, נפתלי הרץ טור-סיני: "היום מבדילים בין פצצה למוקש". לא ברור מדוע עם כניסת המילה "פצצה" לעיתונות העברית ב-1904 היא שימשה בעיקר במשמעות של מוקש, שכן המילה "מוקש" במשמעותה העכשווית נמצאת בעיתונים העבריים כבר ב-1892, כולל הצירוף "מוקש רגל" (שנקרא כיום "מוקש נעל" או "מוקש נגד אדם" ובקיצור: "נ"א"). בתחילת המאה ה-20 השתמשו בדרך כלל במילים אחרות כדי לתאר "פצצה" במשמעותה היום: כדורים, כדורים מתפוצצים, רימונים, בומבה.

עם זאת, ב-28 בדצמבר 1905 מדווח בן יהודה בעיתונו "השקפה" על אירוע בבולגריה שבו הוטלה "פצצה של יד". נראה לי שמדובר במקרה הזה ברימון יד, דהיינו בפצצה ובהחלט לא במוקש. הדבר עולה בקנה אחד עם קביעתו של בן יהודה במילון ש"פצצה" יכולה להיות גם bombe וגם mine.

ההגייה הנכונה של המילה על פי האקדמיה ללשון העברית היא: פִּצְצָה ביחיד, פִּצְצֹת או פִּצְצֹת בנסמך (למשל, פצצת מרגמה). כיום יש פצצות מפצצות שונות - מפצצות גרעין ועד פצמ"רים (פצצות מרגמה), מ"פצצות מין" ועד "פצצות לגבות".

הערות

1. תרגום יונתן הוא תרגום לארמית של ספרי הנביאים המיוחס ליונתן בן עוזיאל, תנא שחי כמה עשרות שנים לפני חורבן הבית השני והיה מתלמידיהם של הלל הזקן ורבה יוחנן בן זכאי.
2. רד"ק - רבי דוד בן יוסף קמחי (1160-1235) - הוא מגדולי הפרשנים של המקרא, מגדולי המדקדקים של השפה העברית בימי הביניים, בן למשפחה של מתרגמים מערבית לעברית.
3. בעלי התוספות הם עשרות תלמידי חכמים - מתלמידיו ומתלמידי תלמידיו של רש"י - שכתבו תוספות לפירוש רש"י לתלמוד הבבלי ופירושים חדשים, המכונים תוספות. הם פעלו במשך כ-200 שנה, במאות ה-12 וה-13, בעיקר בצרפת ובגרמניה של היום, אך גם באנגליה ובאיטליה.
4. מצודת ציון היא פירוש שכתב רבי דוד אלטשולר (1687-1769) לחלק מספרי הנביאים והכתובים. אביו, המכונה "מצודת דוד", כתב אוסף פירושים לסוגיות שונות, ובנו, המכונה "מצודת ציון", כתב אוסף של פירושים למילים השונות.

ד"ר אשר שפיר

בלשן, עורך ומתרגם. מתמחה בלשון העברית ובסוציולוגיה של הלשון. חיבר את מדריך העריכה "ניסוח בעברית"

המילה "פצצה" היא חידוש של בן יהודה, אך באופן מפתיע היא נמצאת בפיוט לשבועות מהמאה ה-9: "הרי פרצות וסלעי פצצות". צורתה ומשמעותה של המילה "פצצות" בפיוט הזה שונות מצורתה ומשמעותה המודרניות

בספר ירמיה פרק כג, פסוק כט: "הֲלוֹא כֹה דִּבַּרְתִּי כֹּאֲשֶׁר נָאָם ה', וּכְפִשִׁי וּכְפָצִי סֶלַע". בפירוש של מצודת ציון¹ נאמר: "עניין הישבר לחתיכות רבות וכן יתפוצצו לחתיכות רבות". משמעות דומה יש לשורש הזה במקום הנוסף שבו הוא מופיע - חבקוק, ג, ו: "עֲמִיד וַיִּמָּדֵד אֶרֶץ, כָּאֵה וַיִּתֵּר גּוֹיִם, וַיִּתְּפֹצֵצוּ הָרָרִי עַד, שָׁחוּ גִבְעוֹת עוֹלָם, הִלִּיכוֹת עוֹלָם לוֹ". אברהם אבן עזרא (1089-1164) מסביר את הפסוק בפשטות: "הטעם שכל מקום שעבר עליו הכבוד היה מתפוצץ, והגבעות לפנייהם והיו מישור".

לצד השורש פצ"ץ נמצא במקרא שורש דומה באותה המשמעות - נפ"ץ - וממנו יש לנו היום חומרי נפץ וצירופים אחרים. השורש פצ"ץ אינו מצוי בלשון חז"ל, אך הוא מופיע תדיר בימי הביניים אצל הפרשנים. במיוחד היו חביבים עליהם הפעלים "מפוצץ" ו"מתפוצץ".

המילה "פצצה" היא חידוש של בן יהודה, אך באופן מפתיע היא נמצאת בפיוט לשבועות מהמאה ה-9: "הרי פרצות וסלעי פצצות". צורתה ומשמעותה של המילה "פצצות" בפיוט הזה שונות מצורתה ומשמעותה המודרניות. היחיד של המילה "פצצות" במקרה הזה אינו "פצצה" אלא "פִּצְצִי", שמשמעותו היא שבר, רסיס. צורת הרבים של "פִּצְצִי" היא בדרך כלל "פִּצְצִים", והיא אף מצויה בפיוט. במקרה הזה הכך הפייטן את "פצצים" ל"פצצות" כדי ליצור חרוז. כאמור, המילה "פצצה" היא חידוש של בן יהודה, וכך הוא מסמן אותה במילון. הוא מעניק למילה שתי משמעויות: פצצה ומוקש. בתרגום המילה לצרפתית הוא כותב גם bombe וגם mine.

המלה 'פִּצְצִי' מן הארמית - שם בעיקר פגז בהוראת אבן קלע - וכן את המילה 'הפגזה' לעניין הרעשה בפגזים". האמות היא קצת שונה. הראשון שהביא את המילה "פִּצְצִי" מנוקדת כך הוא חנוך יהודה (אלכסנדר) קאהוט (1842-1894) במילון "ערוך השלם" שיצא לאור ב-1878 בווינה. זוהי מהדורה מורחבת למילון העברי הנפוץ ביותר באלף השנים האחרונות - "ספר הערוך" של רבי נתן בן רבי יחיאל מרומי (1106-1035). קאהוט מציין בהערת שוליים שהוא מצא את הצורה "פִּצְצִי" בכתב יד בן 500 שנים לפחות מספרד של "ספר הערוך". מעניין שבן יהודה לא לקח את המילה "פגז" אלא הסתפק ב"פגז".

השימוש במילה במשמעות הצבאית של היום החל בהגנה. בחוברת בשם "ניהוג כיתת רגלים - מורה דרך לסמלים המפקדים כיתות רובאיות ומקלעיות", שיצאה לאור ב-1939 בהוצאת "לנוטר" ותורגמה מאנגלית, מופיעה המילה בפרקים "מרגמות" ו"ארטילריה": "המרגמה יורה פִּגְז של 10 ליברות (4.5 ק"ג), (פגז עשן או חנ"מ) עד לטווח מקסימלי של 1,500 ירד". המילה מנוקדת במקור ויש הערת שוליים: "פגז - shell - פצצה גדולה לירייה מתותח או ממרגמה". מהערת השוליים ברור שהמילה הייתה חדשה ולא מוכרת.

בעיתונים מוצאים לראשונה את המילה "פגז" במאמר "תותחי הצי" שפורסם בעיתון "דבר" ב-8 ביולי 1940 המתאר את סוגי התותחים שמוצבים באוניות המלחמה. וכך נכתב במאמר, בין היתר: "פגזי תותחי הצי מיועדים בעיקר להבקעת שריון אוניות המלחמה". אולם באותה העת עדיין המשיכו להשתמש במילים הקודמות שנועדו לציין פגזים: רימונים וקִלְעִים. ב"דבר" מ-12 באוקטובר 1941 יש תיאור של מטוס חדש: "התותח יכול לירות ברימונים אדירי נפץ המבקיעים שריון או בקלע שבכווח להוציא מכלל פעולה טנק קל או אפילו בינוני". במילון העברי של יהודה גור מ-1946 מובאות שתי הצורות: "פגז", ולצידה מובא סימון שמדובר במילה ארמית, ו"פגז", שלצידה מובא סימון שמדובר במילה מהספרות המאוחרת.

פצצה

השורש פצ"ץ נמצא במקרא פעמיים (וכן בשני שמות פרטיים). בפעם הראשונה הוא מופיע